

**ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԿՈԹՈՂՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՄԸ «ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ԱՐՎԵՍԻ
ՄԱՍԻՆ» ԹԵՄԱՏԻԿ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ***

ՀՏԴ 37.016:73/76:008:72:94(479.25) DOI: 10.52063/25792652-2022.1.12-196

ԳԱԳԻԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

*Խ. Արքայանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարանի կերպարվեստի ամբիոնի հայցորդ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
avetisyan.gagik.93@mail.ru*

2020 թվականի աղետալի պատերազմի արդյունքում, Արցախի Հանրապետության հարյուրավոր բնակավայրերից զատ, բազմաթիվ հայրենի պատմական նշանակության հուշարձաններ ևս հայտնվել են Բաքվի ռեժիմի ներքո: Վերջինս պետական ամենաբարձր մակարդակով իրագործում է մշակութային ցեղասպանություն՝ վերացնելով հայկականության քարակերտ հետքերը՝ կոթողները ներկայացնելով երբեմնի աղվանական մշակութային ժառանգություն: Ուստի չհանդուրժելով բռնազավթված մեր հայրենիքում վանդալիստական գործողությունները՝ հարկ է նաև ռուսական խաղաղապահ և ՊԲ ուժերի կողմից վերահսկվող Արցախի մնացյալ տարածքներում վերաարժևորել առկա կոթողային անգին հուշարձաններն ու պետական մակարդակով ձևավորել հայրենաճանաչ ու հայրենատեր քաղաքացու կերպարը:

Այս համատեքստում սույն հոդվածի նպատակն է հիմնավորել սովորողների կողմից Արցախի Հանրապետության հսկողության ներքո գտնվող տարածքների պատմամշակութային կոթողների նորովի ուսումնասիրման և ապագա հայրենասեր քաղաքացիների ձևավորման հիմքերը: Խնդիրներն են վերլուծել համապատասխան մանկավարժական մոտեցումներն ու հիմնավորել պատմամշակութային կոթողների վերաբերյալ սովորողների հետաքրքրությունների առկայությունը: Գիտական նորույթն ընդհանուր մասնագիտական պատրաստվածության մեջ պատմամշակութային կոթողների ներկայացման գործընթացում սովորողներին նպաստող ուսուցման դերն ու տեղը բացահայտելն է:

Վերոնշյալ խնդրի լուծմանը գործուն քայլեր ձեռնարկելու նպատակային միջոց ենք համարում տեղի ուսումնական հաստատություններում 7-րդ դասարանի Կերպարվեստ առարկայի «Զրույցներ արվեստի մասին» թեմատիկ դասընթացների շրջանակում (հին հայկական ճարտարապետությունը, կոթողային հուշարձանները) ներառելու նաև սովորողների կողմից պատմամշակութային կոթողների ծանոթացմանն ու պլեներային պատկերագրմանը միտված գործընթացը, որի արդյունքում վերջիններիս մոտ կարժևորվի հայրենաճանաչությունը, կձևավորվի գեղարվեստական ընկալունակություն, ու միջազգային հարթակներում ցուցադրությունների միջոցով կամրապնդվի Արցախի՝ որպես հայոց հնամենի բնօրրան անառարկելի փաստը:

Սույն հոդվածում Արցախի Հանրապետության պատմամշակութային կարևորագույն կոթողների շարքում անդրադառնում ենք Գանձասարի,

* Հոդվածը ներկայացվել է 14.02.2022 թ., գրախոսվել՝ 03.03.2022 թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.04.2022 թ.:

Դադիվանքի և Ամարասի ճարտարապետական ընդհանուր նկարագրին, պատմությանն ու պատկերագրմանը միտված հիմնական առանձնահատկություններին: Աշխատանքը շարադրված է համապատասխան փաստերի համադիր քննությամբ, մանկավարժամեթոդական վերլուծությամբ: Մանրամասն ուսումնասիրելով խնդրո առարկան՝ հանգել ենք այն եզրակացության, որ թեմայի արդիականությունից ելնելով՝ սովորողների կողմից պատմամշակութային կոթողների ծանոթացման ու պատկերագրման գործընթացը կնպաստի վերջիններին մոտ հայրենատիրության գաղափարախոսության ամրապնդմանն ու հայրենիքի վերաազատագրման սրբազան առաքելությանը:

Հիմնաբառեր՝ Արցախի Հանրապետություն, «Չրույցներ արվեստի մասին», պատմամշակութային կոթողներ, գեղարվեստական ընկալունակություն, հայրենաճանաչություն, սովորողներ, պատկերագրում, Գանձասար, Դադիվանք, Ամարաս:

Նախաբան

2020 թվականի աղետալի պատերազմից հետո Արցախի Հանրապետության (ԱՀ) երկու երրորդը փաստացի ռազմակալված է (Հակոբյան 509): Պատերազմի արդյունքներով զավթած հայկական տարածքներում Բաքվի ռեժիմի կողմից շարունակվում է նաև մշակութային ցեղասպանության քաղաքականությունը՝ իսպառ ջնջելով կամ ընդհանրապես վերացնելով պատմամշակութային կոթողների հայկականության հետքերը՝ դրանք ներկայացնելով իբրև ուղիական (աղվանական) ժառանգություն:

Պատմության գեղծարարներին դիմագրավելու, երբեմնի սահմաններին վերադառնալու առաջնահերթ նախապայմանները կրթված հասարակությունը, հզոր տնտեսությունն ու մարտունակ բանակն են, իսկ շարժիչ ուժերը՝ հայրենաճանաչությունն ու հայրենատիրության վեհ գաղափարը: Վերջինս պետք է սերմանվի օրորոցից, արմատավորվի դպրոցում և հասունացվի հետագա կրթական հաստատություններում:

Այդ համատեքստում առաջնային ենք համարում ԱՀ հանրակրթական դպրոցներում 7-րդ դասարանի «Կերպարվեստ» առարկայի «Չրույցներ արվեստի մասին» թեմատիկ դասընթացներում ներառելու նաև հայրենաճանաչությանն ու հայրենասիրությանը միտված պատմամշակութային կոթողների մասնագիտական ներկայացման թեմաներ, որոնց շնորհիվ էապես կգարգանան սովորողների մոտ գեղարվեստական ընկալունակության ձևավորումն ու հայրենատիրության վեհ առաքիլությունը, ինչն ունի նաև առանցքային նշանակություն:

Արցախի Հանրապետության պատմամշակութային կոթողները

Արցախի Հանրապետությունում առկա են հայոց հնամենի մի շարք կոթողային շինություններ, որոնց պատշաճ ներկայացումը, դաստիարակչական և զարգացնող առաջնահերթ արժեքներից զատ, սովորողների մոտ կծափորի նաև հայրենիքի հանդեպ ճանաչողության մակարդակ՝ ամրապնդելով ազգապահպանության հիմնախնդիրը, որն առավել քան ակտուալ է վերջին պատերազմից հետո: Այդ ամենի կիրառումը հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում պետք է իրականացվի դասավանդման գործընթացում առաջնային խնդիրների լուծման, ստուգման և հաստատման նպատակով գործածվող հետևյալ հետազոտական մեթոդների ներգրավմամբ.

- տեսական – համապատասխան գիտամեթոդական, մասնագիտական, ուսումնական և լրացուցիչ գրականության վերլուծություն,
- հետազոտական – ԱՅ նախապես ընտրված մի քանի դպրոցներում կատարել ներդրված փորձի ուսումնասիրություն և արդյունքների վերլուծություն,
- փորձարարական – ստեղծել պատմամշակութային կոթողների պատկերագրման գործընթացում սովորողների հայրենաճանաչությանը նպաստող ուսուցման մեթոդական նմուշօրինակ:

Տեսական դասապրոցեսի կահավորման համար նպատակահարմար կլինի գործածել ժամանակակից էլեկտրոնային գրատախտակ, առանձին իյուլուստրացիաներ, վերատպություններ, սահիկահանդես և համապատասխան էկրանային հարմարանքներ: Իսկ հայրենի բնությանն ու ճարտարապետության ուսումնասիրմանը միտված գործնական դասերի շրջանակում (համապատասխան անվտանգային երաշխիքների առկայության դեպքում) կազմակերպել նաև էքսկուրսիոն այցեր՝ պլեներային պատկերագրման գործընթացի կիրառմամբ:

Առկա պատմամշակութային կոթողներից առաջնահերթ պետք է ուսումնասիրվեն և պատկերագրվեն համազգային նշանակություն ունեցող Գանձասարի, Դադիվանքի և Ամարասի համալիրները, որոնք Արցախում հայերի հազարամյա բնակության լավագույն քարե վկաներն են: Վերոնշյալից ելնելով՝ ներկայացնենք սովորողներին առաջարկվող թեմաների հակիրճ անդրադարձն ու գրույցի հիմնական բովանդակությունը:

Այսպես, Գանձասարի վանական համալիրը ոչ միայն ԱՅ, այլև բովանդակ Յայաստանի հռչակավոր կոթողներից մեկն է: Ներկայիս համալիրը բաղկացած է 10-13-րդ դարերի կառույցներից: Գլխավոր եկեղեցին հիմնվել էր իշխանաց իշխան Յասան Ջալալյանի օրոք և նվիրված էր Յովհաննես Մկրտչին, քանի որ այդտեղ էին ամփոփված վերջինիս գլուխն ու այլ ընդհանրական սրբերի մասունքներ (Գանձակեցի 270):

1240 թվականին օծված բուն կոթողը կենտրոնագմբեթ խաչածն հորինվածք ունի՝ քառանկյուն կրկնահարկ ավանդատներով: Կոթողն արտաքինապես ևս պատված է մշակված զարդաքանդակներով և պարուրածն կամարաշարերով: Թմբուկի արտաքին նիստերը երիզված են բուսածաղկային մոտիվային երիզներով և հագեցած են քանդակազարդ խոյակներով: Նախշազարդերը միանման չեն. տարբերվում են կոմպոզիցիայով և մշակվածությամբ: Արևմտյան նիստերում քանդակված են կտիտորներ Յասան Ջալալյանն ու իր որդի Աթաբեկը՝ եկեղեցու մանրակերտը ձեռքներին: Կան նաև Զրիստոսի, Ադամի և Եվայի առանձին պատկերաքանդակները: Այդ ամենը գրաֆիկական ոճավորմամբ պատկերագրման ուսանելի օրինակներ են: Սովորողները տեղի զարդանախշերի կրկնօրինակները կարող են օգտագործել կիրառական արվեստի գործերում: Վերոթվարկյալ զարդաքանդակներին անդրադառնալով՝ տեղին է նշել հնագետ Ա. Յակոբսոնին, որը Գանձասարը համարել էր XIII դարի հայկական մշակույթի հանրագիտարանը (Якобсон 75):

Եկեղեցուն կից գավիթը, որը կոնստրուկցիոն առումով հատվող կամարների համադրություն է, իր կազմությամբ բնորոշ է ժամանակի հայկական նմանատիպ այլ կոթողներին (հատկապես մեծ է Լոռվա ճարտարապետական ազդեցությունը): Դեպի եկեղեցի տանող կամարածն մուտքի երեսակալն ասեղնածն մշակված է երկրաչափական տարրերով: Մուտքի վերնամասում քանդակված է Յասան Ջալալյանի տոհմական զինանշանը՝ հովազների տեսքով (Ուլուբաբյան, Գանձասար 42):

ԱՅ չքնաղ բնությունն ու անտառապատ լեռներն իրենց գիրկն են առնում Գանձասարի վանքն ու դիտողին ստիպում ժամերով հիանալ այդ աստվածային պատկերով: Ներկայումս Գանձասարը գտնվում է արցախա-ադրբեջանական շփման գծին մոտ, և անվտանգությունից ելնելով՝ դեպի վանք ուխտագնացություններն իրականացվում են ռուս խաղաղապահների ուղեկցությամբ:

Հաջորդ մարգարիտը՝ IX-XIII դարերի կառույց Դադիվանքն է (հուղթվանք): Անվանումը կապված է Թադևոս առաքյալի յոթանասուն աշակերտներից մեկի՝ Դադիի հետ (Ասորի 33): Սրբավայրի մասին առաջին գրավոր տեղեկությունները հիշատակվում են IX դարից (Կադանկատուացի 340):

Գլխավոր եկեղեցին Հաթերքի Մեծ իշխան Վախթանգի տիկին Արզուխաթուն իշխանուհու մեկենասությամբ 1214 թվականին կառուցված Կաթողիկե Ս. Նշանն է (Մաթևոսյան և ուրիշներ 18): Այն կազմությամբ խաչաձև գմբեթավոր սրահի տիպի է՝ չորս կողմերում կառուցված ավանդատներով: Կոթողը հագեցած է արձանագրություններով, որոնք հաճախ նաև զարդանախշի դեր են կատարում: Եկեղեցին արտաքինապես հարուստ է զարդանախշերով և պատկերաքանդակներով: Հարավային պատին կերտված են իշխանուհու ամուսնու և որդու պատկերաքանդակները՝ եկեղեցու մանրակերտը ձեռքներին (Մաացականյան 110): Հատկանշական է կառույցի կամարակապ 16-նիստանի գմբեթը, ուր ճարտարապետական ինքնատիպ գունային լուծման շնորհիվ «...գմբեթի ծածկի մաքուր հղկած, իրար ագուցված սալերը գորշի մուգ երանգն ունեն, ամբողջ թմբուկի ֆոնը բաց վարդագույն է, կամարներն ու սրանց հիմքերը՝ սև, և գոտևորող քիվը՝ նորից գորշ» (Ուլուբաբյան, *Դադի կամ Խաթունվանք* 63): Այս ամենը սովորողների համար գեղանկարչական պատկերագրման գունազարդ մի նմուշ է՝ հագեցած աշխանային երանգավորմամբ:

Կոթողի ուրույն ճարտարապետական կառուցվածքը զուգորդվում է ոչ պակաս նշանավոր ինտերիերի որմնանկարներով: Պատկերներից մեկում ներկայացված է Ս. Նիկողայոս Սբանչեղագործի վարքը՝ Զրիստոսի և Ս. Աստվածածնի ներքո: Մյուս որմնանկարում պատկերված է Ստեփանոս Նախավկայի մարտիրոսության տեսարանը (Մանուկյան 53): Այստեղ ևս պատկերագրական ոճը տիպիկ հայկական է, եռթամբ համահունչ է տեղի մանրանկարչական ավանդույթներին: Առատ գույների համադրությունը վառ արտահայտված արևելյան ոճի դիմագծերին ստեղծում է ընդհանուր կոլորիտային հանգիստ միջավայր (Дурнова 154): Եկեղեցուն կից գտնվող երկհարկանի զանգակատան մոտ մինչ վերջին պատերազմը տեղադրված էին XIII դարի երկու ասեղնակերտ խաչքարերը, որոնք, անվտանգությունից ելնելով, տեղափոխվել են Էջմիածին:

Դադիվանքի ամենահին կոթողը Ս. Դադիի միանավ բազիլիկան է: Սրբի աճյունի ամփոփման վայրին համադրում է եկեղեցու խորանը: Հատկանշական են գավթի ներքին պատերին ագուցված տարբեր դարերի կերտված մոտ մեկ տասնյակ խաչքարերը (Հասրաթյան, *Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցը* 45): Գմբեթավոր փոքր և միանավ բազիլիկ եկեղեցիները իրենց կազմությամբ փոխլրացնում են համալիրի ընդհանուր կոլորիտը:

Ճարտարապետական ներդաշնակության շնորհիվ Դադիվանքի պատկերագրումը կարելի է կատարել՝ ինչպես առանձին կոթողները վերցնելով, այնպես էլ ընդհանուր չնաշխարհիկ բնության համապատկերում: Նրբաոճ քարակերտ կոթողների գրաֆիկական պատկերագրումը կնպաստի սովորողների շրջանում ազգային սիմվոլիկայի ուսումնասանաչմանն ու գեղարվեստական ընկալունակության ամրապնդմանը: Դադիվանքի դետալային պատկերագրման շնորհիվ սովորողների մոտ կհստակեցվի նաև համալիրի հայկականության անշեղոյությունը, իսկ որմնանկարների և արձանագրությունների կրկնօրինակումն ու վերծանումը լիովին կհերքեն վերջին շրջանում կոթողի ուղիական (աղվանական) լինելու առասպելները:

2020 թվականի ավերիչ պատերազմի արդյունքում կնքված եռակողմ հայտարարությամբ Դադիվանքի տարածքը, գտնվելով Զարվաճառի շրջանային տիրույթում, պետք է հանձնվեր Ադրբեջանին, սակայն Ամենայն հայոց կաթողիկոսի՝ ժուս ուղղափառ պատրիարքին անձնական միջնորդությամբ վանական համալիրը ներառվել է ժուս խաղաղապահների ազդեցության գոտում, և թույլատրվել է տեղի հայ հոգևորականների ծառայության շարունակումը: Առանձին ուխտավորների խմբեր՝

խաղաղապահների ուղեկցությամբ մերթընդմերթ այցելում են Արցախի նշանավոր սրբավայրը՝ շարունակելով վառ պահել հայկականության հետքը այս դժոխակ միջավայրում:

Արցախի Հանրապետության հնագույն հոգևոր կառույցներից է Նան Ամարասի վանական համալիրը, որի «Ամարագ» անվանումը, ըստ որոշ հետազոտողների, ունի հեթանոսական ծագում և բառացի նշանակում է «Աստվածություն» (Շ. Մկրտչյան և Ա. Մկրտչյան 65): Տեղի առաջին եկեղեցին (գուցե երբեմնի հեթանոսական սրբավայրի տեղում) հիմնվել էր Գ. Լուսավորչի կողմից (Բուզանդ 75): Վերջինիս թոռան՝ Գրիգորիսին է վերագրվում արդեն կոթողի հիմնական կառուցումը, ուր և թաղվել էր 338 թվականին (Օրմանեան 69): Մեսրոպ Մաշտոցն Ամարասում հիմնել է Արցախի առաջին դպրանոցը: V դարավերջին Վաչագան Բարեպաշտ թագավորը Գրիգորիսի կորուսյալ գերեզմանի վրա մի փոքրիկ մատուռ-դամբարան է հիմնել և բարեկարգել մնացյալ կառույցները (Լեո 153):

Դարեր շարունակ Ամարասի վանքը դիմագրավել է ավերիչ ասպատակությունների և նորովի տեսք է ստացել XVII դարում Գանձասարի Պետրոս կաթողիկոսի վերականգնողական աշխատանքների շնորհիվ՝ դառնալով եպիսկոպոսական աթոռանիստ: Մելիք Շահնազարի օրոք Ամարասը շրջապատվել է ամրակուռ պարիսպներով, որոնց ողջ պարագծով ներսից կառուցվել են բնակելի և օժանդակ նշանակության շինություններ, իսկ կենտրոնական մասում՝ Ս. Գրիգորիս եկեղեցին (Բարխուտարեանց 174): Կաթնագույն սրբատաշ կրաքարով կառուցված համալիրի ներսում են գտնվում գլխավոր եկեղեցին, վանական խցերն ու այլ օժանդակ շինություններ: Ներսի բակում սովորողների համար առկա են նպաստավոր պայմաններ՝ պատկերագրելու ինչպես եկեղեցին, այնպես էլ օժանդակ շինությունները: Կոթողի կաթնային երանգավորումը համահունչ է միջավայրի կոյորիտին: Գրաֆիկական ուսանելի աշխատանքներ կարող են ստեղծվել պարսպաշարի և բլուրածև աշտարակների պատկերագրման դեպքում:

Ս. Գրիգորիսի անվան գլխավոր եկեղեցին կառուցվածքով երկու զույգ մույթանի եռանավ բազիլիկա է: Ճարտարապետությամբ պարզ կառույց է՝ զուսպ հարդարանքներով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է, ուր մշակված են երեսակալներն ու քիվերը՝ շեշտված կամարակապ պսակով ու հյուսածև խաչով: Ինտերիերը կազմությամբ ևս համեստ է: Արևելյան կողային ավանդատների կենտրոնում Ավագ խորանն է, որին կից աստիճանավոր մուտքը տանում է դեպի բեմի ներքո գտնվող Ս. Գրիգորիսի ուղղանկյունածև միանավ մատուռ-դամբարանը (Հասրաթյան, *Ամարասի ճարտարապետության համալիրը* 51):

Վերջին տարիներին սկսվել էին կոթողի համալիր վերականգնողական աշխատանքները, որոնք, սակայն, ընդհատվեցին 2020 թվականի ավերիչ պատերազմի պատճառով: Ներկայումս արցախա-ադրբեջանական շփման գիծն անցնում է Ամարասի վանքից մոտ մեկ կիլոմետր հեռավորությամբ և անվտանգությունից ելնելով՝ ուխտագնացություններն այստեղ ևս իրականացվում են ռուս խաղաղապահների ուղեկցությամբ:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածում ամփոփելով ներկայիս ԱՀ պատմամշակութային կոթողների պատկերագրման առանձնահատկություններն ու 7-րդ դասարանի «Կերպարվեստի» «Զրույցներ արվեստի մասին» թեմատիկ դասընթացներում սովորողների կողմից դրանց կարևորագույն նշանակությունը՝ հարկ ենք համարում շեշտել, որ վերոնշյալ գործընթացը առաջնահերթ է ոչ միայն խնդրո առարկա վայրում, այլև հենց ՀՀ-ում:

Այսպիսով, կարելի է ընդգծել, որ պատմամշակութային կոթողների ուսումնասիրման արդյունքում սովորողների մոտ կծեփվի հոգատար

վերաբերմունք ազգային կոթողային արվեստի նկատմամբ, և ծանոթանալով Արցախի հինավուրց քարեդեն մշակույթի գոհարներին՝ կամրապնդվի ընտանիք-հավատք - բանակ - հայրենիք պետականակերտ համակարգը:

Վերաթվարկյալ կոթողներից զատ՝ ներկայիս ԱՀ տարածքում սովորողների կողմից պլեներային պատկերագրման օրինակելի պատմամշակութային հուշարձանների թվում կարելի է ընդգրկել նաև տեղական նշանակության մեծ ու փոքր կիսավեր առանձին հոգևոր կառույցները, ամրակուռ բերդերը, խաչքարակերտ կոթողներն ու հնամենի ապարանքները, որոնց պատկերագրման միջոցով ուսումնասիրությունն ու միջազգային հարթակներում հանրայնացումը Արցախում հայերի դարավոր ներկայության կարևորագույն ապացույցներն են ու գալիք սերնդի կողմից պետականության պահպանության հիմնարար երաշխիքը:

Օգտագործված գրականություն

1. Բարխուտարեանց, Մակար. *Պատմութիւն Աղուանից*. հ. Ա, Թիֆլիս, 1901:
2. Լեո. *Երկերի ժողովածու*. հ. 2, Երևան, 1947:
3. Կիրակոս Գանձակեցի. *Պատմություն հայոց*. Երևան, 1961:
4. Հակոբյան, Թաթուլ. *Արցախյան օրագիր: Կանաչ ու սև*. Երևան, 2021:
5. Հասրաթյան, Մուրադ. *Հայկական ճարտարապետության Արցախի դպրոցը*. Երևան, 1992:
6. Մաթևոսյան, Կարեն և ուրիշներ. *Դադիվանք. վերածնված հրաշալիք*. Երևան, 2018:
7. Միխայել Ասորի. *ժամանակագրութիւն Տեառն Միխայելի Ասորւոյ Պատրիարքի*. Յերուսաղէմ, 1871:
8. Մնացականյան, Ստեփան. *Հայկական աշխարհիկ պատկերաքանդակը IX-XIV դարերում*. Երևան, 1976:
9. Մովսես Կաղանկատուացի. *Պատմություն Աղուանից աշխարհի*. Երևան, 1983:
10. Փավստոս Բուզանդ, *Պատմություն հայոց*, Երևան, 1968:
11. Օրմանեան, Մաղաքիա. *Ազգապատում*. հ. Ա, Պեյրուք, 1959:
12. Дурнова, Лидия. *Очерки изобразительного искусства средневековой Армении*. Москва, 1979.
13. Якобсон, Анатолий. *Из истории армянского средневекового зодчества*. Москва, 1977.
14. Ուլուբաբյան, Բագրատ. *Գանձասար*. Երևան, 1982:
15. Հասրաթյան, Մուրադ. «Ամարասի ճարտարապետության համալիրը». *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, № 5, 1975:
16. Մանուկյան, Սեյրանուշ. Միջնադարյան հայաստանի կոթողային գեղանկարչությունը. *Հայկական որմնանկարչություն գիտական հոդվածների և նյութերի ժողովածու*, Երևան, 2019:
17. Մկրտչյան, Շահեն, և Արմեն Մկրտչյան. Ամարասի վանական համալիրը. «*Էջմիածին*», № 6, 2000:
18. Ուլուբաբյան, Բագրատ. Դադի կամ Խաթուվանք. «*Էջմիածին*», № 2-Է, 1971:

WORKS CITED

1. Barkhutareants, Makar. *Patmutiyun Aghuanic*. h. A, T'iflis., [Albanian history. Book 1. Tiflis] 1901. (In Armenian)
2. Durnova, Lidija. *Ocherki izobrazitel'nogo iskusstva srednevekovoj Armenii*. Moskva. [Essays on the Fine Art of Medieval Armenia. Moscow] 1979. (In Russian)
3. Hakobyan, T'at'ul. *Artsakhyan oragir: Kanach u sev*. Erevan. [Artsakh Diary: Green and Black. Yerevan] 2021. (In Armenian)

4. Hasrat'yan, Murad. *Haykakan tchartarapetut'yan Artsakhi dprocy'*. Erevan. [Artsakh School of Armenian Architecture. Yerevan] 1992. (In Armenian)
5. Jakobson, Anatolij. *Iz istorii armjanskogo srednevekovogo zodchestva*. Moskva. [From the History of Armenian Medieval Architecture. Moscow] 1977. (In Russian)
6. Kirakos Gandzaketsi. *Patmut'yun hayoc*. Erevan. [History of Armenia. Yerevan] 1961. (In Armenian).
7. Leo. *Erkeri zhoghovats'u*. h. 2, Erevan. [Collection of Essays. book 2, Yerevan] 1947. (In Armenian).
8. Mat'evosyan, Karen yev urishner. *Dadivank: verats'nvats' hrashalik*. Erevan. [Dadivank. Rivived Wonder. Yerevan] 2018. (In Armenian)
9. Mikhaye'l Asori. *Zhamanakagrutiyun Tear'n Mikhaye'li Asorvoy Patriarki*. Erusaghem. [Chronology of Patriarch Mikael of Assyria. Jerusalem] 1871. (In Armenian)
10. Mnatsakanyan, Step'an. *Haykakan ashkharhik patkeraqandaky' IX-XIV darrerum*. Erevan. [Armenian Secular Sculpture in the IX-XIV Centuries. Yerevan] 1976. (In Armenian)
11. Movses Kaghankatvetsi. *Patmut'yun Aghvanic ashkharhi*. Erevan. [The History of the Caucasian Albanians. Yerevan] 1983. (In Armenian)
12. Ormanean, Maghakia. *Azgapatum*. h. A, Peyrut'. [National History. book 1, Beirut] 1959. (In Armenian)
13. P'avstos Buzand. *Patmut'yun hayoc*. Erevan. [History of Armenia. Yerevan] 1968. (In Armenian)
14. Ulubabyan, Bagrat. *Gandzasar*. Erevan. [Gandzasar. Yerevan] 1982. (In Armenian)
15. Hasrat'yan, Murad. "Amarasi tchartarapetut'yan hamaliry". *Lraber hasarakakan gitut'yunneri*, № 5. ["Amaras Architecture Complex". *The Herald of Social Sciences*, № 5] 1975. (In Armenian)
16. Manukyan, Seyranush. «Mijnadaryan Hayastani kot'oghayin geghankarchutyuny'». *Haykakan vormnankarchut'yun gitakan hodvats'neri ev nyuteri zhoghovats'u*. Erevan. ["The Mural Painting of Medieval Armenia". *Armenian frescoes. Collection of scientific articles and materials*. Yerevan] 2019. (In Armenian)
17. Mkrtchyan, Shahen, yev Armen Mkrtchyan. «Amarasi vanakan hamaliry'». *E'chmiadz'in*, № 6. ["Amaras Monastery Complex". *Etchmiadzin*, № 6] 2000. (In Armenian)
18. Ulubabyan, Bagrat. «Dadi kam Khat'uvank». *E'chmiadz'in*, № Z-E'. ["Dadi or Khatuvank". *Etchmiadzin*, № 6-7] 1971. (In Armenian)

THE STUDY OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS OF THE REPUBLIC OF ARTSAKH IN THE FRAMEWORK OF THEMATIC COURSES «CONVERSATIONS ABOUT ART»

GAGIK AVETISYAN

*Armenian State Pedagogical University by Kh. Abovyan,
Chair of Fine Arts, Ph.D. Student,
Yerevan, the Republic of Armenia*

As a result of the catastrophic war of 2020, in addition to the hundreds of settlements in the Republic of Artsakh, many monuments of national historical significance also appeared under the Baku's regime. The latter commits cultural genocide

at the highest level by eliminating the stone traces of Armenian presenting monuments as the former Caucasus Albanian cultural heritage.

Therefore, not tolerating vandalistic actions in our occupied homeland, it is also necessary to overestimate the existing priceless monuments in the remaining territories of Artsakh controlled by Russian peacekeepers and the forces of the Defense Army, and at the state level to form the image of a patriot citizen.

In this context, the purpose of this article is to substantiate a new study by students of historical and cultural monuments of the territories under the control of the Republic of Artsakh and the formation of future patriots. The task is to analyze the appropriate pedagogical approaches and justify the presence of students' interest in historical and cultural monuments. The scientific novelty is to determine the role and place of education that helps students in the process of presenting historical and cultural monuments. In this context the aim of this article is to adopt new approaches aimed at preserving and publicizing the historical and cultural monuments of the territories under the supervision of the Artsakh Republic.

We consider it expedient to take effective steps on the above problem in local educational institutions for the 7th grade within the framework of thematic courses on the subject of fine arts "conversations about art" (ancient Armenian architecture, monumental monuments), the process of familiarizing students with historical and cultural monuments and plenary illustrations will also be included, thanks to which they will gain knowledge of the Motherland, form an artistic perception and strengthen Artsakh as an indisputable fact of the ancient Armenian cradle through displays on international platforms.

In this article among the most important historical and cultural monuments of the Republic Artsakh we refer to general architectural description of Gandzasar, Dadivank, Amaras, the main features aimed at history and depiction. The work is presented in a comparable analysis of the relevant facts and a methodical analysis. Having studied the topic in detail, we find that, based on the relevance of the topic, the process of familiarization and illustration of historical and cultural monuments by students will help strengthen their ideology of patriotism and the sacred mission of rethinking the Motherland.

Keywords: *Republic of Artsakh, historical and cultural monuments, "Conversations about art", artistic perception, cognition of the Motherland, students, Gandzasar, Dadivank, Amaras.*

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ В РАМКАХ ТЕМАТИЧЕСКИХ КУРСОВ «БЕСЕДЫ ОБ ИСКУССТВЕ»

ГАГИК АВETИСЯН

*соискатель кафедры изобразительного искусства
Армянского государственного педагогического
университета им. Х. Абовяна,
г. Ереван, Республика Армения*

В результате разрушительной войны 2020 года, помимо сотен населенных пунктов, в Республике Арцах под бакинским режимом осталось множество памятников отечественного исторического значения. Азербайджан осуществляет культурный геноцид на высшем государственном уровне, уничтожая архитектурные

следы армянства, выдавая эти памятники за культурное наследие Кавказской Албании.

Поэтому, противостоя вандалистским действиям на нашей оккупированной родине, необходимо также заново взять на учет бесценные памятники на оставшихся территориях Арцаха, контролируемых российскими миротворцами и силами Армии Обороны, и на государственном уровне формировать образ гражданина-патриота, знающего родную историю.

В этом контексте целью данной статьи является обоснование необходимости изучения учащимися историко-культурных памятников на территориях, находящихся под контролем Республики Арцах, что является необходимым фактором патриотического воспитания.

Задачи исследования: проанализировать соответствующие педагогические подходы и обосновать возможность наличия у учащихся интереса к историко-культурным памятникам. Научная новизна заключается в выявлении роли и места изучения историко-культурных памятников в процессе общей профессиональной подготовки. В этом контексте целью данной статьи является принятие новых подходов, направленных на сохранение и популяризацию историко-культурных памятников на территориях, находящихся под контролем Республики Арцах.

Для решения указанных проблем мы считаем целесообразным включить в тематический план по предмету «Изобразительное искусство» для 7 класса местных общеобразовательных учебных заведений в рамках темы «Беседы об искусстве» (древнеармянская архитектура, памятники и монументы) курс по ознакомлению учащихся с историко-культурными памятниками и рисунку на пленэре, благодаря чему, помимо формирования художественного восприятия, они получают новые знания о своей родине, что также позволит представлять Арцах на международных площадках, что и будет способствовать укреплению его независимости и укреплению подтверждению неоспоримого факта об Арцахе как о древней колыбели армянства.

В данной статье к числу наиболее важных историко-культурных памятников Республики Арцах причисляются Гандзасар, Дадиванк и Амарас и дается их общее архитектурное описание. Исследование проведено на основе сопоставления и фактического анализа и с использованием приемов методического анализа. В результате исследования мы пришли к выводу о том, что процесс ознакомления учащихся с историко-культурными памятниками и их зарисовывание может способствовать укреплению идеологии патриотизма и священной миссии освобождения Родины.

Ключевые слова: *Республика Арцах, историко-культурные памятники, «Беседы об искусстве» художественное восприятие, познание Родины, учащиеся, Гандзасар, Дадиванк, Амарас.*